
Kunst, køn og nekropolitik i mexicansk samtdiskunst

AF MIKKEL KRAUSE FRANTZEN

ABSTRACT

“Para quienes no la creen, hijos de puta” – art, gender and necropolitics in the work of Mexican artist Teresa Margolles

The concept of necropolitics, launched by Achille Mbembe in 2003, has had an increasing influence within various disciplines but not within arts, aesthetics and cultural studies. This is the point of departure for my article, which simply wants to address the following questions: What does a contemporary necropolitical art look like? My exemplary case is Mexican artist Teresa Margolles. In her work *Lote Bravo* (2005) she deals explicitly with a *feminicidio* that ‘officially’ began in Ciudad Juárez, Mexico, in 1993 (since then the killings of women have not only continued but spread to the rest of the country). It is tragically clear that these killings of young women crystallize a cruel combination of capitalism, gender and death. Using spatiality, mediality and affectivity as a conceptual triad for analyzing this particular work and drawing upon the thinking of Judith Butler, I will show how Margolles re-frames (the representation of) the tragic event, which is what enables an aesthetic production of grief with real political effects.

KEYWORDS

*nekropolitik, Mexico, kontemporær kunst, sorg, affekt, kvindedrab/
necropolitics, Mexico, contemporary art, grief, affect, femicide*

Mikkel Krause Frantzen er ph.d. studerende ved Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet. Han har forsket i nekropolitik og nekroæstetik og arbejder for tiden på et projekt om depression og samtidslitteratur og -kultur.

Når teatermanden Alfred Jarry i slutningen i af det forrige århundrede gik på scenen for at præsentere sit drama *Kong Ubu*, sagde han til publikum: Stykket foregår i Polen, dvs. ingen steder. Det samme kan med lidt god vilje siges om de territorier, hvor nogle af de mest voldsomme konsekvenser af den geopolitiske udvikling har fundet sted: Ørkenen mellem USA og Mexico, Middelhavsregionens migrationspassage mellem EU og Afrika og de besatte områder i Palæstina. Hvor mennesker befinder sig i en situation, der er lige så prekær, som den er permanent, for så vidt som disse mennesker synes fanget i en tilstand mellem liv og død.

Med teoretikeren Achille Mbembe kan man kalde disse 'ingensteder' for nekropolitiske virkeligheder. Nekropolitik betegner en relation mellem død og politik og må forstås som en korrektion af Foucaults begreb om biopolitik for så vidt som, Mbembe lancerer sit begreb for at beskrive en række globale forhold, under hvilke forskellige former for dominans, vold og udbytning resulterer i produktionen af indirekte og direkte mord, figurer af levende døde og reelle dødsverdener – primært, men ikke udelukkende i den postkoloniale tredje verden. Hans geografiske eksempler hentes fra dele af Afrika og Palæstina, men man kunne i denne sammenhæng uden videre tilføje Mexico til listen.

Ikke mindst hvis man tager udgangspunkt i det *feminicidio*,¹ som tog sin begyndelse i grænsebyen Ciudad Juárez i løbet af halvfemserne (det første blev noteret i 1993), men som stadig pågår og med tiden har spredt sig til hele Mexico og indtil videre har dræbt tusindevis af unge kvinder.² Byens kælenavn er ikke uden grund 'de myrdede kvinders by', og en stor del af disse kvinder arbejdede på transnationale samlefabrikker i grænseområdet mellem USA og Mexico (de såkaldte *maquiladoras*), som kom til at dominere den øko-

nomiske og industrielle udvikling i det nordlige Mexico efter indgåelsen af den nordamerikanske frihandelsaftale (NAFTA) i 1994. Denne forbindelse mellem kvinder, vold, seksuelle overgreb og død er en integreret del af den globale og samtidige nekropolitiske problematik, hvilket kvindemordene i Ciudad Juárez synes at illustrere på den allermest grusomme facon.³

Den nekropolitiske problematik er den såvel teoretiske og historiske baggrund for nærværende artikel, hvis udgangspunkt og tilgang primært er *æstetisk*. Mit generelle spørgsmål lyder derfor, hvordan samtidskunsten forholder sig til en nekropolitisk begivenhed som den i det nordlige Mexico? Min eksemplariske case er den mexicanske kunstner Teresa Margolles' praksis (f. 1963). Margolles har en uddannelse i retsmedicin bag sig, og hendes arbejdsrum er i bogstaveligste forstand et lighus. Hendes værker retter sig ikke bare mod døden i abstrakt eller rent æstetisk forstand men mod dødens sociale og økonomiske vilkår. Det handler kort sagt om ligets politiske liv,⁴ ikke mindst i værket *Lote Bravo* fra 2005, som direkte handler om kvindedrabene i Ciudad Juárez: Her forvandles jord fra gerningsstederne til et variabelt antal firkantede blokke, en minimalistisk posthum biografi.

Hvad angår artiklens struktur vil grundstammen være konkrete nedslag i flere af Margolles' værker med *Lote Bravo* som mit primære eksempel og med udgangspunkt i tre analytiske ledetråde: Spatialitet, medialitet og affektivitet. Denne tilgang til og organisering af stoffet suppleres indledningsvist af et begrebsligt og et historisk afsnit om nekropolitik med fokus på Mexico og Ciudad Juárez og afslutningsvis af en diskussion af det simple men brutale spørgsmål, som Susan Sontag stillede for en del år siden: Hvad nytter det at betragte andres lidelser (Sontag 2003)? Det kan her omformuleres til: Hvilken politisk effekt har det,

at en samtidig nekrokunstner som Teresa Margolles dokumenterer og kortlægger globale dødsverdener og nekropolitiske ingensteder som grænseområderne i og omkring Ciudad Juarez? Mit argument er, at Judith Butlers rammebegreb, som det udlægges i *Frames of War* (2010: 6-15), er nødvendigt at bringe i spil, for så vidt som en kritisk (kunstnerisk, politisk) praksis da kan defineres som en ind- eller omramningsprocedure. At muligheden for kritik kort sagt består i og beror på en omramning af de rammer, som i en vis forstand gør en hypersynlig vold usynlig eller i hvert fald frembringer en slags affektiv lammelse, en komatøs tilstand, der umuliggør enhver form for reel politik. Artiklens ærinde er således at vise, at Teresa Margolles' arbejde udgør et utrætteligt sorgarbejde, som har til hensigt at frembringe det, man med Judith Butlers begreber kan kalde for en mere demokratisk distribution af liv og død (Butler 2010: 22ff).

NEKROPOLITIK – EN BEGREBSLIG UDREDNING

Døden er ikke hvad den har været.⁵ Denne 'catchphrase' fra George Romeros klassiske zombiefilm *Night of the Living Dead* (1968) rummer overraskende nok en dybere liggende erkendelse. Dødens kriterier og rum har ændret sig og er i stigende grad genstand for medicinsk, juridisk og offentlig forvaltning. Døden er ikke demokratisk, og frem for alt er døden, i modsætning til hvad Michel Foucault hævdede, ikke politikens udenfor: "Death is outside the power relationship. Death is beyond the reach of power [...] Power no longer recognizes death. Power literally ignores death" (Foucault 2004: 248). Det synes tværtimod at være tilfældet, at døden er immanent og eminent politiseret. Især – men ikke kun – i dét, der går under navnet den tredje verden, postkolonier eller det globale syd, synes der at være en intim forbindelse mellem politik og død, som får Foucaults begreb

om biopolitik (indlemmelsen af populations biologiske liv i den politiske sfære)⁶ til at synes utilstrækkeligt. Derfor har Achille Mbembe introduceret begrebet om nekropolitik, hvilket kan defineres som en produktion af dødsverdener, der indebærer forskellige former for underkastelse af liv til dødens magt og den politiske konstitution af spektral (i betydningen 'spøgelsesagtig', allerede aflivet) subjektivitet – før og efter døden. Det er vigtigt at understrege, at spørgsmålet om nekropolitik er et historisk spørgsmål om nye politikformer og magtkonfigurationer, der snarere indebærer et nyt perspektiv end et nyt paradigme.⁷

Begrebet *nekropolitik*, dødens politik, stammer fra Mbembes banebrydende artikel fra 2003 med titlen "Necropolitics". "Is the notion of biopower sufficient to account for the contemporary ways in which the political, under the guise of war, of resistance, or of the fight against terror, makes the murder of the enemy its primary and absolute objective?", indleder Mbembe med at spørge (Mbembe 2003:12). Svaret (på det retoriske spørgsmål) er naturligvis negativt. Biopolitik som begreb synes at være inadækvat i den tredje verdens kontekst af krig og kolonialisme, for så vidt som begrebet ifølge Mbembe ikke kan indfange, begrebsliggøre og redegøre for de samtidige geopolitiske processer, som implicerer død snarere end liv, destruktions snarere end optimeringen af betingelserne for hele befolkningers liv.⁸

Som Mbembe skriver i sin konklusion:

I have put forward the notion of necropolitics and necropower to account for the various ways in which, in our contemporary world, weapons are deployed in the interest of maximum destruction of persons and the creation of *death-worlds*, new and unique forms of social existence in which vast populations are subjected to conditions of life conferring upon them the status of living dead. (Ibid:40)

I lyset af de seneste årtiers geopolitiske og globale vold – krige i Irak og Afghanistan, politiske fordrivelser, migranternes massedød i Middelhavet og andre steder – synes det således nødvendigt at analysere generelle og partikulære træk ved de nekropolitiske procedurer, som konstituerer nogle befolkningsgrupper som spektrale subjekter, levende døde, eller, med Judith Butlers ord, “ungrievable lives” (2010). Vi har med andre ord brug for et begreb som nekropolitik, hvis vi skal give en kritisk beskrivelse af disse dødsverdener af i dag. I det følgende vil jeg eksemplificere og konkretisere de ovenstående teoretiske betragtninger i Mexico og Ciudad Juárez, inden jeg vender mit fokus rettes mod Teresa Margolles’ nekroæstetiske⁹ praksis.

KØN, KAPITAL OG DØD I MEXICO OG CIUDAD JUÁREZ. EN KORTFATTET HISTORISK UDREDNING

Mexicos nyere historie er et kapitel for sig, som jeg ikke kan yde retfærdighed her. Fordi hendes værk *Lote Bravo* er fra 2005, vil jeg eksempelvis undlade at komme nærmere ind på udviklingen i de ti år, der nu er gået siden da.¹⁰ For argumentets skyld vil jeg i stedet forholde mig til den forudgående historiske – det vil her sige den neoliberale – udvikling og i den forbindelse fokusere mere snævert på de såkaldte *maquiladoras* i og omkring Ciudad Juárez, fordi disse transnationale samlefabrikker synes at udkrystallisere forholdet mellem køn, kapital og død.

Som David Harvey har kortlagt det i sin bog *A Brief History of Neoliberalism*¹¹ ramte den globale krise i 70’erne Mexico hårdt, og i 1982 oplevede landet en potentiel statsbankerot. Som betaling for at (efter)give Mexico en række lån forlangte USA, IMF og Verdensbanken, at Mexico skulle gennemføre brede og markante neoliberale reformer. Sammen med oprettelsen af frihandelsaftalen NAFTA i 1994 førte disse

reformer til, at det *maquilaprogram*, som var blevet etableret allerede i 1965, greb voldsomt om sig og blev en afgørende del af den mexicanske økonomi i halvfemserne og frem. Programmet tillod eksempelvis amerikansk kapital i det store hele at operere frit i grænsezonen mellem USA og Mexico uden at skulle bekymre sig om toldbarrierer, fagforeninger eller andre besværlige restriktioner. Proceduren på de transnationale samlefabrikker er med andre ord, at der importeres præfabrikerede dele af den ene eller anden slags (hvilket er stort set omkostningsfrit pga. af de favorable told- og skattevilkår), som arbejderne samler til et færdigt produkt, der kan eksporteres og sælges med stor fortjeneste (Harvey 2005: 101ff).

En anden faktor i den forbindelse er, at den neoliberale udvikling hen imod stigende privatisering og åbning af økonomien også indebar eksproprieringen af Mexicos ‘oprindelige’ landbefolkning fra de såkaldte *ejido*-områder. Konsekvensen blev bl.a., at kornpriserne faldt, at agrikulturen blev delvist ødelagt og at millioner af mennesker blev tvunget ud i migration for at søge arbejde andetsteds enten i USA eller i Mexicos større byer som for eksempel Ciudad Juárez, der i en årrække har været en af de hurtigst voksende byer i verden og samtidig en af de mest voldelige.¹²

Alt i alt førte de store grupper fattige migranter samt de lukrative operative vilkår for udenlandsk kapital på få år til en fordobling i antallet af *maquiladoras*. Lønnen for de flere hundredetusinde arbejdere på de over 300 fabrikker i og omkring Ciudad Juárez er ca. 60-70 dollars om ugen. Halvdelen af denne arbejdsstyrke er kvinder, hvoraf mange er tilflyttere. I Mexico og Ciudad Juárez er ‘det nye proletariat’ i vid udstrækning den kvindelige del af befolkningen. De er den marginaliserede del af en i forvejen marginaliseret gruppe, fabriksarbejderne. Dette kønsperspektiv er, som Carsten Juhl påpeger i bogen *Global Æstetik*, en integreret del af globaliseringen

(2007). Harvey selv taler om en stigende feminisering af fattigdom og umenneskeliggørende arbejde som et bemærkelsesværdigt træk ved neoliberalismen og gør opmærksom på, at kvinder i den tredje verden bærer den største byrde under den globale kapitalismes vilkår (Harvey 2005: 202).

I sit empiriske studie "An Analysis of Femicide in Ciudad Juárez: 1993–2007" har Julia E. Monárrez Fragoso undersøgt informationer på 494 kvindelige ofre i perioden 1993–2007, og hun kommer frem til, at godt 10% arbejdede i frihandelszonen dvs. i maquiladora-industrien. Hun konkluderer: "The total of 494 girls and women killed in Ciudad Juárez between 1993 and 2007 represents a serious phenomenon of gender violence: these persons were killed because they were female." (Fragoso 2008: 81). Det er på den baggrund, at det er rimeligt at kalde den neoliberale udvikling for en udvikling hen imod en nekropolitisk virkelighed, og drabet på de fortrinsvis unge kvinder i Ciudad Juárez for et *feminicidio* i den betydning som Rosa-Linda Fregoso og Cynthia Bejarano tillægger begrebet, nemlig "the murders of women and girls founded on a gender power structure" (Fregoso & Bejarano 2010: 5). Det er under alle omstændigheder det perspektiv, som Teresa Margolles indtager i sit kunstneriske arbejde i al almindelighed og i sin undersøgelse af kvindemordet i særdeleshed.¹³

HVAD KUNNE VI ELLERS TALE OM?

INTRODUKTION TIL TERESA MARGOLLES

I sin ret brutale kunstneriske praksis er Teresa Margolles optaget af forholdet mellem køn og vold, død og sorg. Margolles beskæftiger sig med lig: Døde mennesker fra Mexico, der har været udsat for mord, drab og vold, og som har det til fælles, at de selv i døden forbliver anonyme og glemte. Hendes samlede *oeuvre* peger på de socioøkonomiske omstændigheder, der (for)-

følger visse mennesker på samfundets rand helt ind i døden: Lig, der ikke gøres krav på af den ene eller anden grund. Lig, som ikke bliver identificeret, enten fordi der mangler pårørende, eller fordi kadaveret er lemlæstet til ugenkendelighed. Lig, som ikke bliver begravet af den simple årsag, at familien ikke har råd, og derfor i stedet opnår den tvivlsomme ære at spendere efterlivet på et dissektionsbord eller i en anonym massegrav.

Figur 1. En el Aire, 2003.

Margolles' kunstværker kan beskrives som en serie af nekrogeografiske ture i den tredje verden. Hun har en uddannelse i retsmedicin bag sig og har i mange år kombineret sit retsmedicinske og kunstneriske arbejde: Hendes arbejde foregår bogstavelig talt i et lighus, dissektionsrummet er hendes atelier. Fra 1990 til 1999 var hun medlem af det forensiske kunstnerkollektiv SEMEFO (et akronym for den retsmedicinske lægetjeneste i Mexico, *Servicio Médico Forense*).¹⁴ I slutningen af halvfemserne begyndte Margolles at udstille på egen hånd, og hendes første europæiske udstilling hed *Muerte sin Fin* (2004), som kan oversættes til 'en død uden ende' eller 'endeløs død'. Titlen på hendes udstilling på Venedig-biennalen i 2009 var *¿De qué otra cosa podríamos hablar?*, som kan oversættes til 'Hvad kunne vi ellers tale om?' I den forbindelse gav hun et interview, hvor hun i brutaliserede og radikaliserede sit spørgsmål: "How can you not

mop the floor of a Mexican pavilion at the Venice Biennial with the remains of the dead?” (Citeret i Bray 2011:944).

Under alle omstændigheder har Margolles i en række nekroæstetiske installationer iværksat variationer over ligets spektrale materialitet.¹⁶ Hun har transformeret vand, som er blevet brugt til at afvaske lig, til henholdsvis fugtig luft i *Aire*, til sæbebobler i *En el Aire* (se figur 1) og til vanddamp i *Vaporización*. I disse værker får ligets materialitet således en spektral og immateriel karakter i form af damp, vand, bobler og luft. I disse værker anvender Margolles nogle næsten usynlige spor (kropslige væsker, aftryk, lugte) og en række affaldsprodukter fra lighuset (vand, fedt, blod osv.). På den måde er liget ikke som sådan visuelt til stede. Der er ingen død krop og intet kadaver at beskue. Snarere manifesterer døden sig her via en rent fysisk og affektiv udveksling med beskueren. Det er dog ikke altid, at Margolles' retsmedicinske arbejde resulterer i værker, der er så taktile og 'anmassende' som de nævnte værker. Det er for eksempel ikke tilfældet i *Lote Bravo* fra 2005, der, som allerede nævnt, specifikt forholder sig til kvindemordet i Ciudad Juárez. I næste afsnit vil en gennemgang af dette værk derfor træde i forgrunden.

LOTE BRAVO – SPATIALITET, MEDIALITET OG AFFEKTIVITET

Lote Bravo består af mellem 50 og 500 blokke (antallet varierer alt efter udstillingssted), en række håndlavede objekter af sand og jord fra gerningsstederne i og omkring Ciudad Juárez (se figur 2). Værket har karakter af en installation, der kan antage forskellige former og optræde forskellige steder (se figur 3 og figur 4). Men fælles for de respektive udstillinger er, at værket ledsages af videoer, som blandt andet viser tomme veje, forladte steder, ødemarker og ørkenområder for at give et indtryk af regionens geografi. Det skal i den forbindelse nævnes, at *Lote Bravo* er et faktisk område

tæt på lufthavnen i den sydlige del af Ciudad Juárez, hvor mange *maquiladoras* har været og er placeret, og hvor gerningsmænd har *dumpet* talrige døde kvinder.¹⁶ Den retsmedicinske tilgang er således tydelig i dette værk, om end ligene reelt set ikke er til stede i dette værk. De glimrer så at sige ved deres fravær, og antallet af sten korresponderer heller ikke med antallet af døde kvinder,

Figur 2. *Lote Bravo*, 2015. Produktionsbillede.

ligesom der heller ikke er nogle detaljerede oplysninger om ofrene. Objekterne får i stedet på samme tid en konkret og universel karakter. Eller måske skulle man hellere sige, at Margolles i dette værk foretager en slags materiel abstraktion, der leder tankerne hen på såvel Donald Judds minimalistiske skulpturblokke fra tresserne og på diverse Holocaustmindesmærker. Blokkene transformerer galleriet til en kirkegård, installationen er gravsten på gravsten på

gravsten, en morbid mængde nekrologer i sten og jord.

Figur 3. Loto Bravo, 2005. Udstillingssted: Galerie Peter Kilchmann, Zürich, Schweiz

Tre aspekter ved *Lote Bravo* er i den forbindelse værd at fremhæve og opholde sig ved her: Værkets spatialitet, medialitet og affektivitet. Hvad angår værkets spatiale (eller stedsspecifikke) karakter, er det vigtigt at pointere, at en nekrokunstner som Teresa Margolles altid arbejder i og med konkrete rum og steder. Disse rum befinder sig altid på grænsen, og denne grænse kan være abstrakt eller konkret, symbolsk eller materiel, indre eller ydre, eller det hele på én gang. Liget i Teresa Margolles' værker er selvfølgelig i sig selv en grænsefigur, men i *Lote Bravo* er grænsen helt eksplicit og til stede som en markering af en konkret geografisk omstændighed: Grænsen mellem USA og Mexico.¹⁷ I den forbindelse lægger Margolles' arbejde sig her i forlængelse af Gloria Anzaldúas feministiske og queerteoretiske arbejde, som udfoldes i bogen *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (2007), der anses som et hovedværk inden for (køns)politiske 'border studies'. Det er med andre ord – både bogstavelig og overført betydning – et liminalt rum, Margolles opretter i og med *Lote Bravo*: "The U.S-Mexican border es *una herida abierta* whe-

re the Third World grates against the first and bleeds." (Anzaldúa 2007: 3).

Figur 3. Loto Bravo, 2005. Udstillingssted: The Museum of Fine Arts, Houston, USA

Hvad angår værkets mediale karakter, så handler *Lote Bravo* ikke kun om døden, men også om massemediernes (melo)dramatiske repræsentationer af døden. Det kan forekomme overraskende, men alle Margolles' værker er gennemtrængt af en udtalt mediebevidsthed, som til tider giver sig til kende som en renoncering på brugen af spektakulære billeder som i *Lote Bravo*, men som til andre tider manifesterer sig som en maksimering og intensivering af mediernes voldsomme billeder af død og ødelæggelse. For eksempel i værket *PM* fra 2010 hvor Margolles indsamlede 313 forsider fra den lokale tabloidavis i Ciudad Juárez PM (deraf navnet på værket), som udkommer mandag til lørdag året rundt (deraf antallet af forsider). Året 2010 var det hidtil blodigste i den mexicanske 'war on drugs', som siden den blev lanceret af præsident Vicente Calderon i 2006 har kostet over 100.000 mennesker livet.¹⁸ Stort set alle forsider indeholdt af den grund billeder med lig, der optrådte side om side med dagens pin-up-pige. Hermed forvandles hver avisforside til en slags dødsporno, som via den massive gentagelse får et uhyg-

geligt skær af ren rutine, en dag på kontoret i Ciudad Juárez. Der er på den måde tale om en multipliceret ydmygelse for de mexicanske kvinder: Først et ydmygende arbejde, så en ydmygende død, så en ydmygende efterforskning,¹⁹ og sidst men ikke mindst en ydmygende nekrolog i mediernes og formiddagsavisernes placering af de døde side om side med letpåkledte kvinder. Den materielle og symbolske vold mod kvinden synes ingen ende tage. Det er her, at *Lote Bravo* sætter ind med en begravelse, der både er symbolsk og materiel, og som frem for alt unddrager sig mediernes volde-lige repræsentationslogik.

Hvad angår værkets affektive karakter, er det grænseområde, som *Lote Bravo* befinder og bevæger sig i, ikke kun en grænsezone i geografisk forstand. Det er også en liminal zone i affektiv forstand, et krydsfelt for strømme af begær, frygt, håb, vrede og sorg. Margolles griber ind i det, man kunne kalde for de reelle og offentlige affekters terræn. På den ene side kan man altså sige, at hun med sit værk *Lote Bravo* og i hendes kunstneriske praksis generelt foretager en affektiv kortlægning i og af et gennemmedialiseret og stedsspecifikt rum. Men det er helt afgørende, at Margolles' værker – her primært eksemplificeret ved *Lote Bravo* – på den anden side også kan siges at producere affekter selv. Jeg vil udfolde dette affektive aspekt i det følgende afsnit for at tydeliggøre, hvordan Margolles generelt iværksætter en produktion af sorg i form af en helt igennem taktil kommunikation mellem de levendes og de dodes verden.

LIGET SOM SÆBEBOBLER OG DEN FYSISKE TRANSMISSION AF SORG

Det kan være svært at få øje på liget i Margolles' installationer. Enten fordi man som beskuer befinder sig i et tåget rum som i *Vaporización*, eller fordi man er i et rum, hvor liget ikke blot er i luften, men hvor liget i en vis forstand *er* luften som i *Aire*. Alligevel kan man konstant mærke og ikke

mindst lugte liget. Liget stinker! Døden gøres markant mærkbar, olfaktorisk og atmosfærisk. Gabriela Jaregui tolker disse værker som en dødens dobbelte penetration af syns- og lugtesansen. Liget absorberes helt konkret gennem næsens åbning og hudens porrer, og det er i den specifikke og helt fysiske forstand, at liget får et nyt og andet liv i beskuerens krop: “[...] Margolles' installations are precisely this second life: the second life of the corpse in the art gallery and beyond it, its second life in the body of the viewer” (Jaregui 2010: 158).

I *Aire* spredter sporene af liget sig umærkeligt i den fortættede luft, og i materiaens mikroskopiske partikler får liget en ny form for væren på grænsen mellem nærvær og fravær, men også på grænsen mellem den døde og de levende tilskuere. I *En el Aire* er ligene bestemt mere synlige og æstetiserede som sæbebobler, men det er stadig den samme form for fysiske transmission af mineraler, partikler og molekyler, som værket afstedkommer. Det er en nekrokunstens fysik og dermed en helt igennem taktil kunsterfaring, som det beskuende subjekt får, for så vidt som boblerne, der er materielle og manipulerede affaldsprodukter fra lighuset, lander på huden, brister og dermed finder vej ind i beskuerens kød. Den levende krop påvirkes, bevæges og berøres bogstaveligt af den dodes krop.

Denne påvirkning er af affektiv art. I bogen *The Transmission of Affect* (2004) argumenterer Teresa Brennan for, at affekter ikke stopper ved huden, der er kroppens eksterne grænse. Huden bør mere forstås som en overgang eller en porøs passage. Når Brennan skriver om en transmission af affekter, skal det forstås helt konkret: Affekter kan bogstaveligt talt hænge og dingle i luften som pollen, og de kan som kemikalier, sekreter, hormoner og feromoner gå direkte i blodet på et subjekt via en fysisk transmission (ibid.: 139). Derfor fokuserer Brennan mere på lugtesansen end på synet: “If entrainment is effected by sight, then on the face of it, our boundaries stay intact.

We become *like* someone else by imitating that person, not by literally becoming or in some way merging with him or her” (ibid.: 10). Den affektive transmission er altså ikke en metafor men en metamorfose. Affekter er mere og andet end en rent visuel og optisk registrering, affekter er materielle og fysiologiske og konstituerer det, som Brennan kalder en rytme eller vibration (ibid.: 70-71). Pointen er, at affekt snarere er social og kollektiv end individuel og privat, og at affekt er en materiel begivenhed eller tilstand, der indebærer et fysisk møde mellem kroppe. Som den danske kurator og kunsthistoriker Lars Bang Larsen skriver: “Affekten er kollisionen eller irritationen som opstår i passagen fra én kropslig tilstand til den anden, og som forøger eller reducerer den påvirkede krops evne til at handle” (2010: 17).

Det er denne irritation, der grundlægger selve det affektive møde med Margolles’ vand-installationer. Næsen irriteres. Man chokeres, føler afsky og væmmelse. Man påvirkes fysisk. Men formålet er ikke kun at irritere eller at chokere og provokere for den sags skyld. Overordnet set vil jeg i overensstemmelse med Jaregui argumentere for, at den grundlæggende affekt i Margolles’ installation er sorg: “Together, these water pieces become *an ultimate work of mourning*, one that enables spectators to literally absorb the dead through their skins and give them new life.” (Jaregui 2004: 183, min fremhævning). Som et helt fysisk element i Margolles’ installationer penetres huden hos de tilstedeværende kroppe af sorgen på kryds og tværs. Denne produktion af sorg er naturligvis først som sidst en æstetisk produktion, som imidlertid synes at holde muligheden for en politisk effekt intakt. Det er også det, der er på spil – om end, som sagt, på en mindre direkte og sanselig måde – i et værk som *Lote Bravo*, hvor Margolles har valgt omdanne dette værks respektive installationer til særprægede gravsteder for døde mennesker, som ellers ikke ville have en grav. Margolles lader

de stenblokke, hvis materiale stammer fra gerningsstederne i Ciudad Juárez, fungere som stand-in for de døde, som tavse vidner, som en bevisbyrde i en fiktiv eller i hvert fald kunstnerisk retssag. Ærindet er ikke at få de ansvarlige dømt. Margolles’ grundlæggende gestus består snarere i at bringe de døde og glemte kvinder tilbage i en fysisk og offentlig sfære, så de til at starte med kan blive genstand for en brutal, usentimental og politisk sørgeproces.

KRITIKKEN ER I RAMMEN

Det faktum, at noget er synligt, betyder ikke nødvendigvis, at det er til at se. Det at man kender til et problem, implicerer ikke uden videre, at man er i stand til at respondere affektivt på dette problem. Det kan med andre ord være, at det, der er på spil, ikke så meget handler om hvad, vi ser, men hvordan vi ser. At det ikke så meget handler om virkeligheden, som det handler om perceptionen af virkeligheden. Om den opmærksomhed og de affekter der ledsager denne opmærksomhed. Som Butler skriver i introduktionen til *Frames of War*: “The destruction of our ability to focus is yet another form of collateral damage” (2010: xiv-xv).

Som titlen antyder er Butler i *Frames of War* interesseret i at undersøge krigens rammer, hvordan forskellige rammer indgår i en enhver form for voldsudøvelse og krigsførelse. Butler har ikke kun konkrete billeders rammer i tankerne, hun spiller bevidst på det engelske sprogs flertydighed, hvor ‘frame’ både kan betyde ‘at indramme et billede’ og at der bliver plantet beviser imod en kriminel eller ganske uskyldig person (2010: 8). For at forstå de generelle og principielle implikationer af rammebegrebet er det helt afgørende at understrege, at en given ramme ikke blot udstiller virkeligheden, den er med til at producere virkeligheden. I den forstand er billedet og billedets ramme ikke at forstå som en repræsentation, der kommer *efter* volden, krigen osv.,

men snarere er billedet og dets ramme en samtidig og iboende del af volden, krigen osv. Argumentet er, at for eksempel i en krigssituation er det visuelle felt rammesat på en sådan måde, at nogle liv fremtræder og fremstår som sorgbare liv, altså som liv hvis tab man kan sørge over, og andre gør ikke. Det er et spørgsmål om synlighed, men også om affekt. Rammen strukturerer det visuelle felt og orkestrerer affekter på samme tid (Butler 2010: 11ff). Med andre ord regulerer rammen, hvad der kan ses og føles. Den får nogle liv til at blive synlige som liv, mens andre liv efterlades uden for rammen, usynlige og usorgbare. Ligeledes sørger rammen for, at nogle handlinger opfattes som vold, der derved resulterer i en affektiv reaktion (for eksempel sorg over amerikanske soldaters dødsfald). Mens andre handlinger ikke opfattes som vold, hvilket afføder en fundamentalt anden affekt, hvis ikke affekten endda i dette tilfælde reduceres til et absolut minimum: "In this sense frame seeks to institute an interdiction on mourning: there is no destruction, and there is no loss", skriver Butler (2010: xiii).

Så hvis man følger Butlers logik, er det lige netop her at muligheden for en kritisk praksis og et kønspolitisk sorgarbejde opstår eller med queerteoretikeren Eve Kosofsky Sedgwicks begreber: Muligheden for at etablere en reparativ praksis, der indstiller sig efter hvad hun kalder *the heartbeat of contingency* (Sedgwick 2003:147). Hvori består denne mulighed? Den består i at insistere på, at der *var* et liv, og at der nu *er* et tab. Det er naturligvis ingen nem opgave, og det handler absolut ikke om, at der skal hejses flag over hele Mexico, hver gang et menneske myrdes. For Margolles såvel som for Butler er hovedsagen, at selve det nekropolitisk princip om forskellige grader af død og liv modsættes og drages i tvivl. Som Butler skriver: "we might critically evaluate and oppose the conditions under which certain human lives are more vulnerable than others, and thus certain human

lives are more grievable than others" (2004:30). I første omgang handler det imidlertid ikke om at tilbyde en alternativ ideologisk eller affektiv ramme, men om at give os mulighed for tænke over selve rammens logikker, mekanismer og operationer. At rammesætte rammen og gøre den tilgængelige i både visuel og affektiv forstand. At gøre den ramme, gennem hvilken den synlige vold bliver og forbliver usynlig, synlig. Det kan gøres ved at effektuere en asymmetri eller afstand til de givne og dominerende rammer, og det er i dén asymmetri og afstand, at det bliver muligt at lytte til og høre kontingensens hjerteslag. Og så selvom der er tale om døde kvinder i det nordlige Mexico, kvinder hvis hjerter ikke længere slår.

KONKLUDERENDE BEMÆRKNINGER

Den dødsverden, som kvindemordene i Ciudad Juarez i Mexico både fandt sted i og selv kom til at udgøre, er en kønnet dødsverden. Denne dødsverden er udtryk for en historisk proces, som vi med David Harvey kan kalde for en eksemplarisk neoliberal udvikling, en "accumulation by dispossession" (Harvey 2005: 159ff) som karakteriserer selve den globale økonomi. Udbygningen bliver mere intens og voldelig og tyder endog på en makaber sammenhæng mellem kapital og død og køn, hvilket dog ikke betyder, at der en entydig kausal forbindelse mellem maquiladoras og masse mord. Ikke mindst hvad angår underklassens kvinder, der i live bedst kan beskrives som levende døde,²⁰ og når kvinderne virkelig *er* døde bliver de i hovedreglen ydmyget af en mangelfuld efterforskning og af en begrænset hvis ikke ligefrem minimal sorg. På den måde er der i arbejdet inden døden, i døden selv og i sørgeprocessen og efterforskningen efter døden tale om en nekropolitisk økonomi af liv og død.

Det er i denne kontekst, vi skal forstå Teresa Margolles' nekroæstetiske praksis. I denne artikel har jeg vist, at Margolles som

en anden Antigone insisterer på at trodse samfundets mere eller mindre ekspliciterede forbud mod at kere sig om de lig, som enten er helt og aldeles usynlige for eller ikke anerkendes af myndighederne og den brede offentlighed. Hun insisterer på at registrere og begrave dem. At sørge over de lig, der ellers ikke er genstand for sorg. At tælle de døde kvinder. Margolles tager i sin nekrokunst fat i den død, som slet ikke tæller, eftersom et genkendeligt dødsfald nødvendigvis forudsætter, at der først har været en eller anden form for liv. Som Butler skriver: "An ungrievable life is one that cannot be mourned because it has never lived, that is, it has never counted as a life at all" (2010: 38). Når dette (ikke)liv destrueres, er intet destrueret, understreger hun. I forlængelse heraf kan man sige, at Margolles fastholder, at der *har* fundet en (voldelig) død sted, at et menneske *er* blevet myrdet. Som hun selv har sagt i et interview: "Everyone dies but not everyone is murdered. I want people to recognize that." (Bray 2011: 940). Eller som hun fik skrevet på den hvide gallerivæg, da hendes udstilling "Operativo" åbnede i New York i maj 2008: "Para quienes no la creen, hijos de puta!", som kan oversættes til: "For dem, som ikke tror på det – horeunger!"

NOTER

1. Begrebet *femicide* blev introduceret af den feministiske aktivist Diana Russell tilbage i 1976, og hun definerer grundlæggende *femicide* som handlinger og begivenheder, hvor mænd dræber kvinder, fordi de er kvinder (Russell & Harnes 2001). Siden har begrebet haft sin helt egen historie og været genstand for en hel del diskussion. For eksempel hvorvidt man på hhv. spansk og engelsk skal bruge termerne *femicidio* og *femicide* i stedet for *femicidio* og *femicide*, for så vidt som sidstnævnte termer også 'bare' er det modsatte af homicide (manddrab), dvs. kvindedrab eller drab på kvinder. Men hermed indfanger man netop ikke den misogyne og systemiske vold, der kan være og oftest er på færde i disse kvindemord. Derfor fore-

trækker forskere som Rosa-Linda Fregoso og Cynthia Bejarano at bruge begreberne *femicidio* og *femicide*, hvilket jeg også gør her og i det følgende (men da der ikke findes noget tilsvarende begreb på dansk, er jeg nødsaget til at bruge det spanske): "Building on the generic definition of *femicide* as "the murder of women and girls because they are females" (Russell 2001: 15), we define *femicide* as the murders of women and girls founded on a gender power structure" (Fregose & Bejarano 2010: 5).

2. Drabstallene varierer kraftigt, da der ikke foreligger nogen statistisk information fra det mexicanske politi: Officielt vurderes drabstallet til at være omkring 323, men Amnesty International anslog i 2003, at over 430 kvinder og piger indtil da var blevet myrdet i Ciudad Juárez (og Chihuahua City), hvoraf en tredjedel har været udsat for seksuelle overgreb og en del ikke er blevet identificeret. Dette tal vedrører kun de fundne kvinder (mange stadig meldt savnet). Kun ca. 2 % af mordene er blevet opklaret af myndighederne, der er kendt for at være både inkompetente og korrupte (jf. Bray 2007: 36; Farred 2010; Carroll 2006).

3. Det er derfor, at Sergio González Rodríguez ligefrem har givet sin bog titlen *The Femicide Machine* (Rodríguez 2012)

4. For mere om døde kropes politiske liv og den vold selv døde kroppe kan være udsat for, se bl.a. Katherine Verdery: *The Political Lives of Dead Bodies* (2000) og Finn Stepputat's *Governing the Dead: Sovereignty and the Politics of Dead Bodies*. (2014)

5. Tanken er tyvstjålet fra Larsen 2010: 52

6. Spørgsmålet om biopolitik er uadskilleligt fra spørgsmålet om befolkningen, som ifølge Foucault opstod som politisk skikkelse i det 18. århundrede. På dette tidspunkt indtræder selve *livet* i politikken – populationens biologiske liv. Se Foucault 2002; Foucault 2009.

7. Forskningen i nekropolitik i det hele taget er støt stigende i disse år, herunder også forskning i forholdet mellem queer og nekropolitik. Se bl.a. Haritaworn et al (eds.) 2014; Lambie 2013; Shaksari 2014. Herhjemme har Michael Nebeling Petersen og Mons Bissenbakker Frederiksen begået banebrydende studier inden for dette felt (se eksempelvis Nebeling Petersen 2012; Frederiksen 2012).

8. Det er en afgørende pointe, at nekropolitik ikke kun finder sted i og er 'forbeholdt' den tredje verden. Også inden for den første verden er nekropolitikken operativ. Man kan blot tænke på mennesker, som er ekskluderede, symbolsk eller socialt døde, uden rettigheder, overlevende i enhver for-

stand: "Papirløse" i Frankrig, romaer overalt i Europa, personer uden rettigheder og flygtninge i asylcentre i store dele af verden."Necropolitics is not reserved only for the second and third Worlds (though it was elaborated by Mbembe in the African context), but is operative also in First World capitalism", skriver Marina Gržini således (2010:14)., og hun leverer et slovensk eksempel for at understøtte påstanden: Den 26. februar 1992 slettede den nyfødte slovenske republik ca. 30.000 mennesker fra landets civile registre. Disse ikke-etniske Slovenere blev med ét frarøvet deres officielle status i Slovenien i dét, der bedst betegnes som et "blødt folkemord". Gržini beskriver, hvordan de godt 18.000 "slettede" personer, der blev i Slovenien, eksisterede i en zone mellem en fysisk og social død (2010:25ff.).

9. Jeg vil gerne understrege, at når jeg taler om nekroæstetik eller nekrokunst i denne sammenhæng, mener jeg en kontekstualiseret samtidskunst, der er orienteret mod en nekropolitisk, globaliseret og neoliberal virkelighed. For en grundigere definition og beskrivelse af begrebet nekroæstetik, se Frantzen 2013.

10. Her tænker jeg for eksempel på det faktum, at kvindemordene efterfølgende har spredt sig til hele landet, og at kvindemordene fortsætter. Også i Ciudad Juárez, der så sent som i 2009 og 2010 oplevede en ny bølge, der var større end den første (Cave 2012; Conn 2013).

11. I dette afsnit følger jeg David Harveys begreb og udlægning af Mexicos historie tæt (Harvey 2005: 2). Jeg er i øvrigt ikke den eneste forsker, der støtter mig til Harvey, når det kommer til en beskrivelse af den historiske baggrund for det tragiske *feminicidio*. Således forstår Mercedes Olivera *feminicidio* som et direkte udtryk for det neoliberale systems strukturelle vold (Olivera 2010: 50); Julia Estela Monárrez Fragoso følger Harveys analyse "very closely" (Fragoso 2010: 61), idet hun opholder sig ved "the maquiladora industry" og påpeger, at de generiske kvindekroppe i Ciudad Juárez ikke kun udbyttes, men også udslettes af kapitalismen (Fragoso 2010: 62-63); og Rita Laura Segato skriver at Ciudad Juárez både er "emblematic of women's suffering [...] and an emblematic place of economic globalization and neoliberalism" (Segato 2010: 70).

12 Ifølge NGO'en *Seguridad, Justicia y Paz* (Sikkerhed, retfærdighed og fred) havde Ciudad Juárez den tvivlsomme ære at være byen med den højeste mordrate i verden tre år i træk fra 2008 til 2010 (Ortega 2010).

13. Det er forhåbentligt åbenlyst, at denne neoliberale omkalfatring af såvel den mexicanske øko-

nomi som det mexicanske samfund som helhed ikke er den entydige årsag til kvindemordene i Ciudad Juárez. Det er ligeledes klart, at det på ingen måde er et universelt vilkår, at neoliberale reformer og frihandelszoner fører til en eskalering i forhold til vold mod og mord på kvinder. Dette *feminicidio* må også opfattes som yderst komplekst udtryk for og konsekvens af en historisk koagulation af narkokrig, global kapital, korrupt politi, politik og en fordreven og transitorisk arbejdsstyrke. Det er således heller ikke *altid*, at der er tale om mord på kvinder, fordi de er kvinder. Som Hector Hawley, der har varetaget den retsmedicinske efterforskning af kvindemordet i Ciudad Juárez, udtaler i en artikel i *The New York Times*: "In Juárez, there's everything," Mr. Hawley said. "There are jealous husbands, jealous fathers-in-law, there are women killing women" (Cave 2012) Derfor advarer samme Hawley i samme ombæring mod at se dødsfaldene som resultatet af en enkelt årsag. Det samme gør Rosa-Linda Fregoso og Cynthia Bejarano. Selvom de beskæftiger sig med "the devastating neoliberalist-driven structural changes", gør de opmærksom på, at den neoliberale agenda i sig selv ikke er en tilstrækkelig forklaring på opkomsten af dette *feminicidio* (Fregoso & Bejarano 2010: 12).

14. Af SEMEFOs værker skal blot nævnes *Dermis* fra 1996, hvor lagener, som var blevet brugt til at afvaske lig, blev udstillet som dødsportrætter. En variant findes i *Catafalco* (1997), hvor en slags oprejste og åbne katafalker åbenbarer gipsaftryk af kadavere.

15. For mere om begrebet spektral materialitet, se Medina 2009.

16. Ifølge Diana Washinton Valdez fandt man på denne 'losseplads' hele 45 døde alene i 1995, ofte lemlæstede og seksuelt misbrugte kvinder (Valdez 2006: 11).

17. Grænsen mellem USA og Mexico er en grænsefigur, som Margolles også har udforsket i værket *Línea Fronteriza*, hvor hun fotograferede de sammensyede obduktionssnit i lig, der har været ofre for vold og mord i det nordlige Mexicos grænse-land.

19. Flere avisartikler er nyttige i forhold til at levere information om narkokrigen og Ciudad Juárez, se Hernández 2012; Cave 2012. For en mere udfoldet men stadig journalistisk beretning om narkokrigenes konsekvenser generelt, se Hernández 2014.

19. I en artikel om Teresa Margolles fremhæver Rebecca Scott Bray eksempelvis "the gendered failure of criminal justice in the region, including negligence in the collection of forensic evidence" (Bray 2011: 939).

20. 'Levende døde' refererer tilbage til Mbembes begreb for de subjekter, der befolker hvad han kalder nekropolitisk dødsverdens (Mbembe 2003:40).

LITTERATUR

- Anzaldúa, Gloria (2007): *Borderlands. The New Mestiza = La Frontera*. Aunt Lute Books, San Francisco.
- Banwell, Julia (2010): "Agency and Otherness in Teresa Margolles' Aesthetic of Death", i *Saggi*, No. 4, 2010.
- Bolaño, Roberto (2008): *2666*. Picador, New York.
- Bowden, Charles (2010): *Murder City*. Nation Books, New York.
- Bray, Rebecca Scott (2007): "En piel ajena: The work of Teresa Margolles", i *Law Text Culture*, 11/1, 2007.
- Bray, Rebecca Scott (2011): "Teresa Margolles's Crime Scene Aesthetics", i *South Atlantic Quarterly* 110/4, 2011.
- Brennan, Teresa (2004): *The Transmission of Affect*. Cornell University Press, Ithaca.
- Butler, Judith (2004): *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*. Verso, London.
- Butler, Judith (2010): *Frames of War. When Is Life Grievable?* Verso, London.
- Carroll, Amy Sara (2006): "'Accidental Allegories' Meet 'The Performative Documentary': Boystown, Señorita Extraviada, and the Border Brothel Maquiladora Paradigm", i *Signs*, 31/2.
- Carroll, Amy Sara (2010): "Muerte Sin Fin. Teresa Margolles's Gendered States of Exception", i *TDR: The Drama Review* 54/2.
- Cave, Damien (2012): "Wave of Violence Swallows More Women in Juárez", i *The New York Times* 23/6 2012. Lokaliseret 29/5 2015 på http://www.nytimes.com/2012/06/24/world/americas/wave-of-violence-swallows-more-women-in-juarez-mexico.html?_r=1
- Conn, Clayton (2013): "20 years of Femicide in Mexico, Call for Justice Grows Louder", i *Americas Program* 12/3 2013. Lokaliseret 29/5 2015 på <http://www.cipamericas.org/archives/9160>
- Foucault, Michel (2002): *Viljen til Viden. Seksualitetens historie 1*. Det Lille Forlag, København.
- Foucault, Michel (2009): *Biopolitikkens fødsel. Forelæsninger på Collège le France 1978-1979*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Fragoso, Julia E. Monárrez (2008): "An Analysis of Femicide in Ciudad Juárez: 1993-2007", *Strengthening Understanding of Femicide. Using research to galvanize action*. Program for Appropriate Technology in Health (PATH), InterCambios, Medical Research Council of South Africa (MRC), and World Health Organization (WHO).
- Fragoso, Julia E. Monárrez (2010): "The Victims of the Ciudad Juárez Femicide. Sexually fetishized commodities", i Rosa-Linda Fregoso & Cynthia Bejarano (eds.): *Terrorizing Women: Femicide in the Américas*. Duke University Press, Durham.
- Frantzen, Mikkel Krause (2013): "Ligvariationer. Udkast til en nekroestetisk teori" in *Kulturo* 2013/35.
- Frederiksen, Mons Bissenbakker (2012): "'I hvert fald ikke i Danmark' Skam som national orienteringsredskab i danske migrationspolitiske diskurser", i *Tidskrift for Genusvetenskap* 2012/4.
- Fregoso, Rosa-Linda & Cynthia Bejarano (2010): "Introduction: A Cartography of Femicide in the Américas", i Rosa-Linda Fregoso & Cynthia Bejarano (eds.): *Terrorizing Women: Femicide in the Américas*. Duke University Press, Durham.
- Grzanic, Marina (2010): "From Biopolitics to Necropolitics and the Institution of Contemporary Art", i *Pavilion. Journal for politics and culture* 14.
- Haritawon, Jim; Kunstman, Adi & Posocco, Silvia (eds.) (2014): *Queer Necropolitics*. Routledge, Oxon.
- Hernández, Anabel (2014): *Narcoland: The Mexican Drug Lords and Their Godfathers*. Verso, London.
- Hernandez, Daniel (2012): "Calderon's war on drug cartels: A legacy of blood and tragedy." *Los Angeles Times* 1/12 2015. Lokaliseret 29/5 2015 på <http://articles.latimes.com/2012/dec/01/world/la-fg-wn-mexico-calderon-cartels-20121130>
- Juhl, Carsten (2007): *Global Æstetik. Verdensfølelsen og det kosmopolitiske perspektiv (Den Æstetiske Fordring III)*. Billedkunstskolernes forlag, København.
- Lamble, Sarah (2013): "Queer Necropolitics and the Expanding Carceral State: Interrogating Sexual Investments in Punishment", i *Law Critique* 24/3
- Larsen, Lars Bang (2010): *Spredt væren*. Det Jyske Kunstakademi, Aarhus.
- Mbembe, Achille (2003): "Necropolitics", i *Public Culture* 15/1.
- Medina, Cuauhtémoc (2009): "Materialist Spectrality", i *des-bordes* # 0.5. Lokaliseret den 1/5 2015 på http://www.des-bordes.net/0.5/en/pdf/espectralidad_materialista.pdf

- Nebeling Petersen, Michael (2012): "At forandre for at bevare – biopolitiske rekonfigurationer af den homoseksuelle" i *Dansk Sociologi* 23/2.
- Olivera, Mercedes (2010): "Violencia Feminicida", i Rosa-Linda Fregoso & Cynthia Bejarano (eds.): *Terrorizing Women: Femicide in the Americas*. Duke University Press, Durham.
- Ortega, José A. (2010): "Cd. Juárez, por segundo año consecutivo, la ciudad más violenta del mundo." *Seduridad, Justicia y Paz* 11/1 2010. Lokaliseret 29/5 2015 på <http://seguridadjusticiay-paz.org.mx/sala-de-prensa/58-cd-juarez-por-segundo-ano-consecutivo-la-ciudad-mas-violenta-del-mundo>
- Rodríguez, Sergio González (2012): *The Femicide Machine*. Semiotext(e), Los Angeles.
- Russell, Diana E.H. & Nicole Van Den Ven (eds.) (1976): *Crimes Against Women: The Proceedings of the International Tribunal*. Frog in the Well, East Palo Alto.
- Russell, Diana E.H. & Roberta A. Harmes (eds.) (2001): *Femicide in Global Perspective*. Teachers College Press, New York.
- Segato, Rita Laura (2010): "Territory, Sovereignty and Crimes of the Second State. The writing on the body of murdered women", Rosa-Linda Fregoso & Cynthia Bejarano (eds.): *Terrorizing Women: Femicide in the Americas*. Duke University Press, Durham.
- Sedgwick, Eve Kosofsky (2003): *Touching Feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*. Duke University Press, Durham
- Shaksari, Sima (2014): "The queer time of death: Temporality, geopolitics and refugee rights", i *Sexualities*. 17/8.
- Sontag, Susan (2003): *At betragte andres lidelse*. Tiderne Skifter, København.
- Sontag, Susan (1985): *Fotografi. Essays om fotografi og virkelighed*. Forlaget Fremad, København.
- Stepputat, Finn (2014): *Governing the Dead: Sovereignty and the Politics of Dead Bodies*. Manchester University Press, Manchester.
- Valdez, Diana Washington (2006). *Killing Fields: Harvest of Women*. Peace at the Border, Washington D.C.
- Verdery, Katherine (2000): *The Political Lives of Dead Bodies*. Columbia University Press, New York.